

BAHO MUNOSABATINING TIL SATHLARDA IFODALANISHI

Husanova Nilufar Saydulloyevna

husanovanilufar9@gmail.com

Abstract *The article discusses the definition of subjective evaluation, the views to its approach and the notion of author's position in literary texts. In addition to this, the following paper presents data related to the methods and means of realizing subjective evaluation in English and Uzbek languages as well as provides practical examples of them.*

Key words: *subjective evaluation, stylistics, literary texts, sense, language, linguistics, methods, means, realization*

Annotatsiya *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tilida so'zlovchining obyektga subyektning munosabatini bildirishda ijobiy yoki salbiy uslubiy bo'yoqni yuzaga keltiruvchi sath birliklarining so'zlashuv, badiiy, publitsistikada ifodalanishi haqida.*

Kalit so'zlar: *subyekt, obyekt, leksik sath birlik, morfemik sath birlik, fonetik sath birlik, baho munosabati.*

Аннотация *В статье рассматриваются определение субъективной оценки взгляды на ее подход и понятие авторской позиции в художественных текстах. В дополнение к этому в следующей статье представлены данные о методах и средствах реализации субъективной оценки на английском и узбекском языках а также приведены их практические примеры.*

Ключевая слова: *субъективная оценка, стилистика, литературные тексты, смысл, означает, реализация, язык, метод.*

Til - har bir millatning mavjudligi va har bir xalqning ma'naviy-madaniy yuksalishini harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Tilimizning tarixi, buguni va ertasi haqida qayg'urish tilshunoslik fanining oldinda turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tilshunoslik fani ham boshqa fanlar singari sistemaviy tadqiqotlarga katta e'tibor berilmoqda. Shu boisdan, fanlarning o'zaro aloqasini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Fanlararo munosabatlarni o'rganish natijasida maxsus fanlar oldiga qo'yilgan dolzarb muammolarni yechish uchun katta yo'l ochilmoqda. Bu hol ingliz va o'zbek tilshunosligida barcha sathlarida chuqur izlanishlar olib borishga katta imkoniyatlar yaratadi. Bundan leksik sathning asosiy birligi hisoblanuvchi so'z va uning ma'nosi ham mustasno emas.

Baho - har bir insonning o'zigagina tegishli bo'lgan induvidual munosabat shakli. Biror narsa-buyum to'g'risida bir xil munosabat bildirilishi hamfikir, hamdid odamlar o'rtasidagina uchraydigan holat. Shuningdek, har bir so'zlovchi bahoni o'ziga xos nom bilan atashga haqli. Shunga ko'ra sifatlarda baho munosabatining aks etishini o'rganish ham qiziqarli, ham murakkab, ham dolzarb masaladir.

Bizningcha, baho ifodalovchi affiksial morfemalarga sifat so'z yasovchilari ham kiradi, chunki baho munosabati yangi hosil qilingan belgi, xususiyat, holat predmet, harakat ifodalovchi leksemalarda namoyon bo'ladi.

Shunga ko'ra, sifat yasovchi elementlar natijasida ham baho munosabati ifodalanishi mumkin. Masalan, "qo'rqmoq" fe'lida baho aniq namoyon bo'lmaydi.

Shu fe'l o'zagiga - oq affiksini qo'shish bilan yasalgan "qo'rqoq" so'zida baho aniq ifodalanagan.

Shu bilan birga ijobiylik va salbiylik ma'nolari mavjud sifat so'z yasovchilari borki, bunday qo'shimchalar o'zakdan anglashilgan narsaga ijobiy yoki salbiylik ma'nosini yuklaydi: bad-, xush- prefikslari. Xush - tojik tilidan kirgan, asosan, otlar oldida kelib, "yaxshi", "yoqimli" ma'nosidagi sifat hosil qiladigan affiksoid: xushbichim, xushmuomala.

Bad - passiv, tojik tilidan kirgan, otdan salbiy ma'noli -"yomon" ma'nosidagi sifatni yasaydi: badfe'l, badbaxt.

Hozirgi kunda kognitiv lingvistikaning umumiy muammolaridan biri hisoblangan aksiologik munosabatning til sathida o'rganilishi muhim ahamiyatga ega. Tilshunoslikda funksional yo'nalishning rivojlanishi, pragmatik aspektga murojaat baho fenomenining nafaqat g'arb tilshunosligida, balki rus tilshunoslida ham markaziy o'rinlardan birini egallashiga turtki bo'ldi.

Inson nutqi kimga yoki nimaga qaratilganligi, qanday niyat bilan sodir etilganligi masalasi tilni mantiqiy nuqtai nazardan o'rganish va baho berish bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy adabiyotlarda "baho" tushunchasi, bahoning til tabiati va tiplari, baho maqomining lingvistik kategoriyalari masalalarining hajmi va mazmunini o'rganish ancha faol yo'lga qo'yilmoqda.

Aksiologik baho masalasi falsafiy kategoriya hisoblanadi. Bu masalaning lingvistik kategoriya sifatida o'rganilishi uchun avvalo, uning falsafa fanidagi ko'rinishlarini yoritib berish zarur. Aksiologik bahoning ham falsafiy, ham lingvistik kategoriya sifatida namoyon bo'lishini isbotlab berish hozirgi kunda tilshunoslik fani oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri sanaladi. Zero, tilshunoslik fanining bosh maqsadi ham til va nutq hodisalarining shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatini, o'ziga xos tomonlarini ochib berishdan iboratdir. Boshqa fanlar singari tilshunoslik fanida ham sistemaviy tadqiqotlarga katta e'tibor berilmoqda.

Tilshunoslik fanining ma'lum bosqichlarida tadqiqotchilarni qadr-qimmatni baholashning turli jihatlarini o'ziga tortdi, yangi usullar paydo bo'ldi, baholovchi kategoriyalarni tahlil qilishda yondashuvlar, ularning tabiati, tuzilishi va tashkil etish tamoyillari haqidagi bilimlar to'plandi. Baholashni o'rganish nafaqat til fanlari tomonidan hal qilingan, balki falsafa, etika, mantiq, psixologiya va aksiologiya doirasida ham tadqiq qilingan bir qator muammolar bilan chambarchas bog'liq. Eng muhim muammolar baholashning turli kontseptsiyalarini ishlab chiqish, kontekst va taxminiy qiymatning o'zaro ta'siri masalalari va boshqalar bilan bog'liq.

Baholash keng tavsiflangan kategoriya bo'lishiga qaramay, u hali ham mulohaza yuritish va tahlil qilish uchun murakkab, murakkab hodisadir.

Baholash tushunchasi tilshunoslik sohasiga baholash mantiqidan kirdi, bunda umumiy ma'noda baholash qadriyatlar haqidagi bayonot sifatida ta'riflanadi.¹⁸

Shu bilan birga, qiymat deganda har qanday qiziqish, istak, intilish va hokazolarning har qanday obyekti tushuniladi, bunda ijobiy va salbiy qadriyatlar o'rtasida farqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, baholash deganda obyektning ijobiy-salbiy ma'nosi ochiladigan obyektning shunday ta'rifi tushuniladi.¹⁹

Baholash tushunchasini mantiqdan meros qilib olgan tilshunos olimlar asosiy e'tiborni baho qadriyatlari muammosiga va ularning tilda ifodalanishiga qaratgan.²⁰

An'anaviy tilshunoslikda baholashni ko'rib chiqishda asosiy vazifalar qatori semantikaning umumiy masalalari va baholash tuzilishini tahlil qilish, baholash strukturasining asosiy elementlarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, baholash bayonotlarining funktsional xususiyatlarini aniqlashdan iborat edi. Belgilangan vazifalar strukturalizm va funktsional grammatika vakillari tomonidan amalga oshirilgan baholash ma'nolarining semantik, pragmatik va funktsional xususiyatlarini o'rganishga turtki bo'ldi.

Ma'lumki, pragmatikaning markaziy tushunchalaridan biri baho hisoblanadi. Baho falsafiy-mantiqiy kategoriya sanalib, uning nazariy asoslanishi formaal aksiologiyada o'z aksini topgan. Bu masala tilning semantik yo'nalishi bilan aloqador bo'lib, unda ko'proq til yoki nutq birliklarining mazmun jihatiga e'tibor qaratiladi va falsafiy qarashlar asosida tadqiq etiladi. Mazkur masala bo'yicha tilshunoslikda bir qator tadqiqotlar olib borilgan (V.N.Teliya, E.M.Volf, V.I.Abaev,

¹⁸ Qambarov G'. S. Baho munosabati va uning o'zbek tilida ifodalanishi. Filol.fan.nomz. diss.avtoref. –T., 2008, 3-b. ,B.26.

¹⁹ Арутюнова Н.Д. Aksiologiya v mexanizmax zhizni i yazyka // Problemy strukturnoy lingvistik. 1982. M., 1984. S. 5-23.

²⁰ Арутюнова Н.Д. Об объекте общей оценки // Вопросы языкознания, 1985. №3.с.13-14.

N.D.Arutyunova, V.A.Vasilenko, M.A.Lukyanova, T.V.Markelova, O.V.Saxarova, M.Yakubovich²¹ va Boshqalar.)

O‘zbek tilshunosligida tilning turli sathlarida baho ifodalovchi vositalarni aniqlashga bag‘ishlangan A.G‘ulomov, A.Hojiev, R.Qo‘ng‘urov, R.Rasulov kabilarning ishlari mavjud bo‘lsa ham, lekin ularda aksiologik baho alohida lingvistik kategoriya sifatida yaxlit holda monografik tadqiqot obyekti bo‘lgan emas. Shuni ham aytish kerakki, ushbu muammo yuzasidan dastlabki qadamlar qo‘yildi lekin ularda aksiologik baho haqidagi umumiy fikrlar berilgan bo‘lib, uning har bir sathda namoyon bo‘lishi keng planda o‘rganilmagan. Shu jumladan, o‘zbek tilida bahoning aksiologik talqini hamon o‘z echimini kutmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Balli, Sh. French style. / Sh. Bally; per. from French K.A. Valley. – M.: URSS, 2003. – 394 p.
2. Bednarek, M. (2006a) Evaluation in Media Discourse: Analysis of Newspaper Corpus. London, NY: Continuum
3. Hyland, K. (2004) „Engagement and Disciplinarity: the other side of Evaluation“. In Academic Discourse: New Insights into Evaluation. (ed. G. Del LungoCamiciotti& E. TongnelliBonelli) Bern: Peter Lang A.G. pp.13-30.
4. Macken-Horarik, M. & Martin. J. R., (eds.) (2003) Negotiating Heteroglossia: Social Perspectives on Evaluation. Text. Special Issue. Vol. 23, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
5. Martin, J.R. & Rose, David (2003) Working with Discourse. Meaning beyond the Clause. London/NY: Continuum
6. Арутюнова Н.Д. Aksiologiya v mexanizmax zhizni i yazyka // Problemy strukturnoy lingvистики 1982. M., 1984. S. 5-23.
¹ Арутюнова Н.Д. Об объекте общей оценки //Вопросы языкознания, 1985. №3.с.13-14.
¹ Хидекель С.С., Кашель Г.Г. Природа и характер языковых оценок //Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж, 1983,
7. Qambarov G'. S. Baho munosabati va uning o‘zbek tilida ifodalanishi. Filol.fan.nomz. diss.avto-ref. –T., 2008, 3-b. ,B.26.

²¹ Хидекель С.С., Кашель Г.Г. Природа и характер языковых оценок //Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. –Воронеж, 1983,